

Asistența socială la începutul epocii moderne: Cazul românesc și modelele europene

Livadă-Cadeschi, Ligia

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Livadă-Cadeschi, L. (2000). Asistența socială la începutul epocii moderne: Cazul românesc și modelele europene. *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, 2, 3-19. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-397524>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

ASISTENȚA SOCIALĂ LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE.
CAZUL ROMÂNESC ȘI MODELELE EUROPENE

LIGIA LIVADĂ-CADESCHI

În istoria socială a Europei, mijlocul secolului al XVI-lea deschide epoca modernă și inaugurează marile ei probleme. Din perspectiva pe care studiul nostru și-o propune, mutația fundamentală a acestei perioade se referă la debordarea așa-numitului *prag de toleranță la mizerie* (numărul de săraci pe care societatea îl suportă fără a apela la represiune și fără a suferi convulsii interioare). Trecerea de la sărăcia medievală stabilă, de cca. 5% din totalul locuitorilor, la pauperism, care privește 20–25% dintre aceștia¹, face ca săracul să înceapă să fie resimțit ca o existență socialmente periculoasă.

Dacă până în secolul al XVI-lea esența oricărui gest în ordinea asistării sărăciei rămâne de factură religios-liturgică, în jurul anilor 1530 apar marile schimbări în registrul percepției și organizării practice a acesteia. În mod tradițional în societățile creștine, săracul perpetua imaginea condiției terestre a lui Iisus Hristos, care “măcar că era bogat S-a făcut sărac pentru voi, pentru ca, prin sărăcia Lui, voi să vă îmbogățiți” (*A doua epistolă către Corinteni VIII, 9*, ediția utilizată: *Biblia sau Sfânta Scriptură. Vechiul și Noul Testament*, Gute Botschaft Verlag, Dillenburg, 1990). Dincolo de metafora evidentă pe care acest text o poartă, similitudinile aparente dintre condiția pe care Iisus și-a asumat-o în scurtul său trai pământean, condiția ascetului care alege de bună-voie sărăcia și condiția săracului banal și involuntar, transferă asupra celui din urmă o parte din iubirea datorată celor dintâi. În plus, Hristos însuși desemnase milostenia drept o modalitate esențială de a obține mântuirea: “vindeți tot ce aveți și dați milostenie. Faceți-vă rost de pungi care nu se învechesc, o comoară nesecată în ceruri, unde nu se apropie hoțul și unde nu roade molia; căci unde este comoara voastră

¹ BRONISLAW GEREMEK, *L'Image de l'autre, le marginal*, în *Rapports au XVI-è Congrès International des Sciences Historiques*, Stuttgart, 1985, p. 77.

acolo va fi și inima voastră” (*Luca XII, 33–34*). Astfel miluirea oricărui sărac e susceptibilă să asigure mântuirea donatorului, o dată prin puterea gestului însuși, a doua oară prin rugăciunile pe care cel miluit este ținut să le rostească pentru binefăcătorul său. Chiar dacă în acest tip de relație săracul este o prezență oarecum pasivă și vădit umbrită de figura donatorului, atâta timp cât își asumă cu umilință condiția hărăzită lui dintru facerea lumii, el însuși poate obține mântuirea. Când numărul celor atinși de sărăcie a devenit supărător, imaginea săracului a început să se confunde cu imaginea cerșetorului profesionist impertinent și turbulent. Condamnarea lor în numele eticii muncii și tentativele de reeducare a săracilor, în ciuda aspectului represiv evident, se definesc drept inițiative caritabile destinate a reda săracului condiția sa autentică, premisă a mântuirii bogaților, dar și a săracilor deopotrivă.

La nivelul Europei centrale și occidentale, momentul acestor schimbări este marcat de publicarea tratatului intitulat *De subventione pauperum*, al lui Juan Louis Vivés (1526) și a edictului pentru cerșetori, de la Augsburg, al lui Carol Quintul (1530). *De subventione pauperum* reprezintă o operă fundamentală a programului umanist de reformare a asistenței sociale². El apare într-un moment de efervescentă maximă a dezbaterilor despre sărăcie care animau, în egală măsură, autoritățile municipale și mediile intelectuale. De la bun început, Vivés definește nevoia de a face bine ca una dintre condițiile esențiale ale existenței societății. El oferă o imagine globală a relațiilor comunitare din perspectiva asistenței; această perspectivă are la bază o definiție foarte simplă, dar și foarte cuprinzătoare, a sărăciei: “oricine e tributar ajutorului altcuiva este sărac”³. Deși pare să consacre și identitatea obișnuită de sens între sărăcie și mizerie în accepția sa cea mai largă, Vivés vede în sărăcie condiția umană prin excelență. Orice om este, sub un aspect sau altul, sărac: “nimeni oricât de robust i-ar fi corpul și oricât de rafinată înțelepciunea, nu-și este autosuficient, dacă vrea să trăiască așa cum se cuvine condiția umană”⁴. Departe de a fi o categorie în marginile cetății, sărăcia este liantul care-i unește pe membrii acesteia prin legături de ajutor reciproc. Chiar dacă dezvoltă o perspectivă nouă, politică, asupra asistenței modelul acesteia rămâne de o manieră explicită caritatea cerștină: “fiecare să se gândească numai la Dumnezeu

² Idem, *La Potence ou la pitié. L'Europe et les pauvres du Moyen Age à nos jours*, Paris, 1987, pp. 241 și urm.

³ Apud PHILIPPE SASSIER, *Du bon usage des pauvres. Histoire d'un thème politique, XVI-e – XX-e siècles*, Paris, 1990, p. 64.

⁴ Apud *Ibidem*.

când își ajută semenul”⁵. Preocuparea generală a lui Vivés nu este înnoirea concepției despre dar, ci mai curând reorganizarea ajutoarelor pentru săraci, eficientizarea lor, evitarea întreținerii unei populații recunoscute ca turbulente; el tentează raționalizarea generozității, menținerea ei în forme compatibile cu ordinea publică. *De subventione pauperum* propune un întreg program de reforme, a cărui importanță vine și din faptul că ajutorarea săracilor apare ca o datorie a oamenilor politici, cărora le revine obligația de a asigura funcționarea armonioasă a statului. Nu numai pentru că toți cei care alcătuiesc o societate sunt uniți între ei precum părțile corpului omenesc, ci și pentru că săracii nu au nici un fel de ocupație, transmit bolile și epidemiile, propagă delincvența și prostituția, îi înșală pe ceilalți membrii ai societății și nu trăiesc după regulile creștinești. Vivés sugerează trecerea asistării săracilor dinspre biserică spre domeniul laic (tipul concret de administrare a asistenței la nivelul cetății nu modifică fundamentele religioase ale motivației gesturilor individuale). El recomandă autorităților publice să-și extindă controlul asupra spitalelor și a operelor de binefacere; comisari desemnați de municipalitate trebuiau să recenzeze și să clasifice diferitele categorii de săraci urbani, urmând să se asigure de lucru tuturor săracilor valizi, după ce aceștia vor fi fost învățați meserii utile. Toți cerșetorii valizi din spitale și ospicii trebuiau expulzați, iar leneșii și excrocii folosiți la munci mai dure și mai prost plătite. Cerșetorii valizi imigranți primeau doar provizii de drum, cât să ajungă înapoi la locul lor de origine. Patrimoniul spitalelor și banii obținuți din munca săracilor constituiau principalele resurse ale operei de asistență, în condițiile în care pomenile particulare nu trebuiau acceptate decât în cazuri excepționale (numai trei-patru biserici mai importante din oraș erau autorizate să dețină cutii de milostenie). Măsurile represive erau acceptate numai în cazul săracilor refractari și erau justificate de necesitatea realizării întregului program propus, întrucât acesta slujește binelui public.

Odată cu Juan Louis Vivés se redescoperă multiplele forme ale carității, a căror practică presupune însă și disciplinarea săracului. “Pomana nu înseamnă numai să împarți bani, așa cum gândește poporul, ci constă în orice gest prin intermediul căruia se poate veni în ajutorul mizeriei umane”; banul este mijlocul cel mai rudimentar de a da de pomana, “în timp ce suprema facere de bine înseamnă să-i ajuți pe ceilalți să devină virtuoși”⁶.

⁵ *Apud Ibidem*, p. 87.

⁶ *Apud Ibidem*, p. 102.

Reforma asistenței propusă de Juan Louis Vivés se înscrie într-o foarte răspândită tendință de ameliorare a acesteia, a cărei primă încercare de aplicare este marcată de edictul de la Augsburg din 1530⁷. Acesta impune autorităților locale să-și exercite controlul asupra săracilor și vagabonzilor, permițându-le să cerșească numai bolnavilor și infirmilor și ocupându-se cu plasarea la ucenicie sau ca servitori a copiilor cerșetorilor, pentru ca aceștia să nu deprindă proastele obiceiuri ale părinților. Toate orașele erau obligate să asigure mijloace de subzistență pentru proprii cerșetori; săracilor le era interzis să cerșească în altă parte decât acolo unde locuiau, iar cerșetoria profesionistă era prohibită și sever pedepsită. Dacă săracii erau prea numeroși într-o localitate, ei puteau fi transferați în altă localitate, cu o scrisoare de recomandare. Autoritățile publice primeau controlul spitalelor destinate doar adevăraților infirmi. Un an mai târziu, edictul, mult lărgit, este promulgat pentru Țările de Jos. Cerșitul pe străzi, în piețe, în biserici sau la casele particularilor era strict interzis. Recidiviștii la prima abatere erau pedepsiți cu închisoarea, iar în caz de reîncălcare a interdicției, autoritățile și judecătorii locali erau liberi să aleagă pedeapsa. Toate instituțiile caritabile trebuiau să fuzioneze, creându-se astfel un fond comun girat de un comite. Fiecare biserică parohială strângea donațiile particularilor într-o cutie a săracilor. O comisie parohială (alcătuită din reprezentanți ai comunității parohiale și ai autorităților comunale) supraveghea distribuția sumelor adunate, putea organiza colecte (dar numai sub controlul autorităților locale) și alcătua listele de săraci, în care aceștia erau înscrși cu meseria, veniturile și numărul copiilor pe care-i aveau de întreținut). Copiii trebuiau duși la școală, dați la ucenicie sau plasați ca servitori. Ultimul articol al edictului se adresa clerului parohial, predicatorilor și confesorilor, cărora li se cerea să stimuleze donațiile testamentare în favoarea fondurilor pentru săraci. Ordonanța din 1531 "reprezintă un program net articulat de secularizare a asistenței sociale, dar nu contestă prerogativele tradiționale ale bisericii și prevede participarea sau colaborarea clerului la reformă"⁸. Cele două inovații fundamentale ale sale sunt centralizarea asistenței acordate săracilor și interzicerea necondiționată a cerșitului.

Toate principiile enunțate mai sus se regăsesc, de o manieră mai mult sau mai puțin consecventă, în măsurile și legile privitoare la săraci adoptate la vremea respectivă de marea majoritate a autorităților publice europene. Ca tipuri generale de asistare a sărăciei, cele mai

⁷ BRONISLAW GEREMEK, *La Potence...*, pp. 187 și urm.

⁸ *Ibidem*, pp. 191–192.

multe țări evoluează fie după modelul Țărilor de Jos / Franței, fie după modelul Angliei, destul de deosebit față de opțiunile continentale.

Franța se caracterizează, încă de la începutul secolului al XVI-lea, printr-o multiplicare semnificativă a măsurilor împotriva vagabondajului, considerat deja un delict, prin interzicerea cerșitului public (fiind pedepsiți atât cei care cereau, cât și cei care dădeau de pomană) și prin tentative ale stării a treia de a prelua administrația spitalelor. Prima lege specifică referitoare la săraci aparține Parlamentului din Paris și datează din 5 februarie 1535. În afara interdicțiilor deja clasice, li se poruncea, sub amenințarea pedepsei cu moartea, tuturor cerșetorilor născuți în Paris sau care locuiau în oraș de cel puțin doi ani, să se prezinte pentru lucrări publice sau în cazul în care posibilitățile de angajare oferite de acestea ar fi fost insuficiente, să se ofere ca muncitori necalificați maiștrilor constructori. În ambele situații salariul preconizat era inferior tarifelor celor mai scăzute practicate în oraș. Toate aceste măsuri sunt reluate în anii următori nu numai la Paris, ci și în întregul regat. Asistarea săracilor cu adevărat incapabili de muncă era lăsată pe seama autorităților locale, care purtau responsabilitatea propriilor săraci. În 1586, răspunsul regelui la un caiet de doleanțe care solicita subvenții de la trezoreria regală, pentru asistarea săracilor, spune foarte clar că aceasta "este un fapt care depinde de caritatea și pietatea pe care *bunii cetățeni* (s. n.) trebuie să le manifeste față de aproapele lor, ca *buni creștini* (s. n.)"⁹.

Pentru ca toate aceste deziderate să poată fi aplicate cu un plus de eficacitate, caritatea pariziană imaginează, la jumătatea secolului următor, Spitalul General (prin ordonanța regală din 4 mai 1656). Nici el, nici alte așezăminte similare nu vor putea rentabiliza munca forțată a pensionarilor lor și nici nu vor putea îndepărta eficient săracul din spațiul public. Singurul rezultat pozitiv al acestui tip de măsuri rămâne stimularea unor foarte largi dezbateri teoretice despre asistarea săracilor și reformarea sistemului de asistență, în condițiile separării clare a vagabonzilor profesioniști de săracii care merită într-adevăr să fie ajutați.

În Franța, ca în întreaga Europă de altminteri (cu o singură excepție, cazul englez), secolul al XVIII-lea este dominat de ideea că statul trebuie să pună în ființă, să controleze, la limită să dirijeze asistența. Formularea clasică a acestei opinii, deja generale, îi aparține lui Montesquieu: "câteva pomeni făcute unui nefericit pe stradă nu acoperă obligațiile statului care datorează tuturor cetățenilor săi

⁹ Apud *Ibidem*, p. 194.

asigurarea subzistenței, a hranei, a îmbrăcăminte și al unui mod de viață care să nu le primejduiască sănătatea” (*De l'Esprit des lois*, Geneva, 1748, cartea XXII, cap. 29)¹⁰. În plus, “orice om care nu posedă nimic și căruia i se interzice să cerșească, are dreptul să ceară să trăiască din munca proprie” (*l'Encyclopedie*, art. *Travail*)¹¹. În linii foarte generale, statul trebuia să manifeste aceeași intransigență față de cerșetori și vagabonzi; față de săracul supus, cu domiciliu stabil și care nu reprezintă un pericol pentru societate, statul este însă obligat să practice *virtutea binefacerii*, prin organizarea diferitelor tipuri de ajutoare. Dincolo de afirmarea obligațiilor statului față de săraci, doctrina juridică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea insistă însă și asupra rolului parohului în distribuirea ajutorului la domiciliu, ajutor la constituirea căruia participă și inițiativa religioasă și cea particulară. De asemenea, în marile orașe existau organisme de asistență girate de municipalitate, iar bugetele comunale prevedeau aceste cheltuieli de asistență¹². La sfârșitul Vechiului Regim, în Franța cel puțin, acțiunea statului, deși nu e neglijabilă, trebuie înțeleasă mai curând în sensul canalizării inițiativelor caritabile¹³.

În ciuda faptului că ideologia revoluționară franceză a moștenit masiv ideile *Enciclopediei* și pe cele ale întregului secol al XVIII-lea, care transformaseră binefacerea în datorie a statului și-i transferaseră acestuia responsabilitatea fericirii colective, Revoluția nu-și poate asuma material asistența săracilor, iar la sfârșitul secolului al XVIII-lea se ajunge chiar la respingerea explicită a ideii dreptului la asistență¹⁴. Dacă *Declarația Drepturilor Omului* din 24 iunie 1793, recunoscuse între acestea, pe cel la instrucție și asistență, iar constituția din 1793 garantase tuturor francezilor ajutoare publice (art. 122)¹⁵, criza economică extraordinară cu care Franța se va confrunta în anul imediat următor, impune schimbări fundamentale de optică pe toată aria eșichierului politic. Preambulul unui proiect de acordare a ajutoarelor, din 1794, declara deja că “cine a spus primul că guvernul singur datorează săracului orice fel de ajutor și la orice vârstă a spus o enormă absurditate, pentru că produsul tuturor impozitelor republicii, n-ar

¹⁰ Apud JEAN-PIERRE GUTTON, *La Société et les pauvres. L'Exemple de la généralité de Lyon, 1534-1789*, Paris, 1971, pp. 165-166.

¹¹ Apud *Ibidem*, p. 166.

¹² JEAN IMBERT, *La Protection sociale sous la Révolution Française*, Paris, 1990, pp. 67-68.

¹³ *Ibidem*, p. 81.

¹⁴ *Ibidem*, p. 337.

¹⁵ Apud CATHERINE DUPRAT, *Le Temps des Philantropes*, Paris, 1993, p. 336.

ajunge pentru achitarea acestei sarcini enorme și incalculabile¹⁶. Patru ani mai târziu, în 1798, într-un mesaj al Directorului executiv către Consiliul celor 500 se considera că: "o guvernare care ar anunța că acordă singură ajutoare complete tuturor săracilor, indiferent de vârstă, și-ar impune o greutate enormă, ar aneantiza industria, ar favoriza nepăsarea bogatului, a săracului chiar și ar distruge marele resort al sociabilității, binefacerea privată. Trebuie folosite două pârgii puternice pentru a ameliora soarta maselor de săraci; una trebuie să fie limitată, variabilă și considerată sub toate aspctele ca un simplu exemplu dat claselor avute, cealaltă trebuie să fie generală și cunoscută ca datorie"¹⁷.

Astfel, bazele asistenței moderne în Franța sunt puse nu de Revoluție, ci de Directorat, iar accentul cade acum pe binefacerea privată, puterea publică apărând mai curând ca un complement al inițiativei individuale¹⁸. Deși până în anii 1880–1890 moștenirea directă a Revoluției (în fapt a unor idei elaborate toate înainte de 1789) pare puțin semnificativă¹⁹, legislația anului V (1796) fixase pentru aproape un secol cadrul juridic al ajutoarelor oferite de statul liberal. Noua legislație nu mai menționează dreptul la asistență (deja Constituția anului III nu-l mai recunoscuse nici măcar ca principiu) și dincolo de suficiente aspecte care pot sugera o reîntoarcere la asistența Vechiului Regim, ea reprezintă, prin următoarele aspecte, o ruptură radicală și ireversibilă față de trecut: statul, descărcat financiar de ajutoarele publice, păstrează singur direcția și controlul acestora; ajutoarele la domiciliu sunt menținute și extinse, spitalul se medicalizează, iar azilul nu se mai adresează decât unei minorități restrânse de infirmi sau oameni foarte bătrâni; ospitalieră sau la domiciliu asistența este publică (marea inovație revoluționară), spitalele și birourile de binefacere (organizate de autoritățile locale, dar supervizate de ministerul de interne) fiind supuse pe ansamblul teritoriului național unor reguli uniforme de administrare, funcționare și gestiune; personalul așezămintelor de binefacere se recrutează pe bază de benevolat, care devine astfel principala formă de caritate privată²⁰.

În ceea ce privește modelul englez, deși în secolul al XVI-lea reforma se realizează pe etape și pare mai întârziată decât pe continent,

¹⁶ *Apud Ibidem*, p. 358.

¹⁷ *Apud Ibidem*.

¹⁸ JEAN IMBERT, *op. cit.*, p. 446.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 552 și urm.

²⁰ CATHERINE DUPRAT, *op. cit.*, p. 362.

pe termen lung bilanțul său este net superior. Într-o primă fază (1514–1567) principalele inițiative aparțin orașelor; apoi (1567–1597) se afirmă rolul legislației, pentru ca după 1597 problemele asistenței sociale să fie reglate de dispozițiile pe care Privy Council le transmite autorităților judiciare locale, creând astfel un program social eficace și coerent. În 1597 Parlamentul promulgă o lege a săracilor, prin care sunt instituți funcționari specializați în rezolvarea problemelor acestora (*overseers of the poor*). Ei erau numiți în fiecare an de judecătorii de pace și organizau ajutorul social în ansamblul său: plasau copiii săraci ca ucenici, asigurau și organizau folosirea șomerilor (în timp ce municipalitățile erau responsabile cu interzicerea vagabondajului și cu trimiterea la muncă a vagabonzilor), asigurau internarea celor incapabili de muncă în azile și spitale. Săracii aveau voie să cerșească numai de mâncare și numai în parohia lor. Fondurile pentru asistență proveneau dintr-un impozit special. Aceste prevederi au fost precizate în 1601 și confirmate definitiv în 1640, dată după care au constituit baza juridică a sistemului englez de asistență până la marea reformă din 1834. Elementele fundamentale ale acestuia sunt instituționalizarea asistenței, crearea de posibilități de folosire a mâinii de lucru, paralel cu impunerea obligației de a munci și reprimarea vagabondajului. În timp ce pe continent discursul filantropic pare la apogeu, englezii se declară fățiș împotriva oricărui drept la asistență²¹, iar statul nu intervine nici măcar în chestiuni de igienă publică înainte de 1848²². Până către sfârșitul secolului al XIX-lea, asistarea săracilor englezi se va face prin ajutoare distribuite la domiciliu, prin intermediul parohiei și foarte strict condiționate de conduita morală a beneficiarului.

În țările Europei centrale și orientale, sunt semnificative preocupările Austriei, Prusiei și Poloniei, referitoare la problemele create de existența unui mare număr de săraci. În 1783, Iosif al II-lea demara oficial un vast program de reformare a asistenței²³, conceput inițial pentru Viena, dar pe care el îl dorea extins la toate posesiunile austriece. Finanțarea programului ar fi fost asigurată de o *Confrerie a iubirii active a aproapelui*, ce urma să cumuleze bunurile tuturor celorlalte confrerii care erau desființate. Asistența trebuia să se dezvolte, sub

²¹ ANDRE GUESLIN, *Gens pauvres, pauvres gens dans la France du XIX-e siècle*, Paris, 1998, pp. 149–154.

²² FRANÇOISE BARRET-DUCROCQ, *Pauvreté, charité et morale à Londres au XIX-e siècle. Une sainte violence*, Paris, 1991, pp. 92 și urm.

²³ JEAN PIERRE GUTTON, *La Société et les pauvres en Europe*, Paris, 1974, p. 191.

controlul statului, în trei direcții: spitale, case de nașteri și case de nebuni; *așezăminte ale săracilor (Armeninstitute)*, însărcinate cu distribuirea ajutoarelor la domiciliu și case de muncă pentru săracii valizi, fără ocupație și pentru vagabonzii incorigibili. *Armeninstitute*-le, care existau deja din 1781, erau alimentate prin contribuții locale și fonduri de stat și erau deschise tuturor săracilor.

În Prusia, primele case de muncă pentru săraci datează din timpul lui Frederic I, dar se vor înmulți sub domnia lui Frederic al II-lea²⁴. Ele erau subvenționate prin taxe plătite de cei cu activități "burgheze" și adăposteau pensionari voluntari, care-și plăteau cheltuielile de întreținere din produsul muncii lor – din care eventual le putea rămâne un profit oarecare – și cerșetori condamnați la muncă forțată. Asigurau, de asemenea și instrucția elementară a copiilor. Către sfârșitul secolului, instituții similare apar și la țară; scopul declarat al acestora din urmă era închiderea vagabonzilor și folosirea lor în industria textilă. Copiii primeau o instrucție elementară, erau învățați țesătorie și adesea, erau plasați la fermieri, pentru a deprinde cultura solului.

În ceea ce privește Polonia lui Stanislas August Poniatowski, opțiunea princiară pare să fi favorizat dezvoltarea economiei naționale într-o perspectivă fiziocrată, aplicată la industria inului și a bumbacului. Asistarea săracilor revenea spitalelor a căror lipsă acută de fonduri făcea ca pensionarilor lor să li se permită să cerșească, sub supravegherea diverselor confrerii. Dieta din 1780 încredința administrarea spitalelor poliției și comisiilor *Boni Ordinis*, create pentru a controla administrațiile municipale²⁵.

Chiar dacă se înscriu tipologic în gama măsurilor adoptate aproape peste tot în Europa la începuturile timpurilor moderne, încercările despoților luminați din Europa centrală par derizorii în fața imensei mizerii rurale atât de trainic înrădăcinate în realitatea economică și socială a Vechiului Regim. Și, cu cât ne deplasăm spre est, cu atât această constatare devine mai evidentă²⁶.

Unde, în acest context al atitudinilor și măsurilor cu vocație socială, s-ar putea situa spațiul românesc moldo-muntean? Pentru a încerca un răspuns la această întrebare, considerăm necesară o dublă precizare: în primul rând, Țările Române se înscriu în acel *spre est* mai sus pomenit, unde sărăcia înseamnă, înainte de toate, acea mizerie

²⁴ *Ibidem*, p. 192.

²⁵ *Ibidem*, pp. 193–194.

²⁶ *Ibidem*, p. 193.

rurală aproape generalizată, care situează constant gospodăria țărănească la limita subzistenței. În al doilea rând, în momentul în care încep să apară primele gesturi organizate în ordinea asistării săracului, pe tronurile Țărilor Române se urcă domni ce pot figura fără rețineri în galeria despoților luminați ai Europei central-orientale. Alături de particularități tradiționale (de exemplu modelul monarhic constantinopolitan sau implicațiile dreptului ctitoricesc românesc), această apartenență răspunde, la rândul ei, pentru veleitățile "etatiste" ale domnilor români din secolul al XVIII-lea.

Nu ne vom opri asupra primei precizări, decât pentru a reaminti că sărăcia endemică, aproape, din lumea rurală românească pare mai mult un răspuns al acesteia la presiunea fiscală, în permanentă creștere în secolul al XVIII-lea, decât rezultatul unor transformări de structură, responsabile de modificări radicale în interiorul comunității (și al solidarității) sătești tradiționale, care nu apar înainte de deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea. În aceste condiții, sărăcia țărănească, incontestabilă, rămâne în interiorul comunității, iar afluxul de săraci rurali către oraș nu are proporții care să justifice conceperea și aplicarea unor măsuri speciale.

Evident, cascada de conjuncturi și evenimente nefavorabile abătută asupra Țărilor Române pe parcursul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, a favorizat sărăcirea multor oameni (de diverse condiții sociale) și a contribuit la creșterea numărului celor nevoiți să ceară ajutor (pomană sau milă domnească, după caz) pentru a-și asigura traiul cotidian.

Apariția unor preocupări în sensul asistării săracilor (diferențiate în funcție de apartenența lor socială) în timpul domniilor fanariote, stă, după părerea noastră, sub semnul întâlnirii acestor realități sociale cu sensibilitatea filantropică deosebită a secolului al XVIII-lea și cu ambițiile domnilor fanarioți de a se prezenta drept artizanii unei cârmuirii perfecte.

Reîntoarcerea la gândirea elenistică și la raționalismul antichității grecești, au deschis gândirea fanariotă filosofiei europene a secolului al XVII-lea; fanarioții au reintrodus în sud-estul Europei dreptul natural, utilitarismul și raționalismul; i-au admirat pe filosofi moderni și pe materialisții francezi ai secolului al XVIII-lea, au manifestat un interes crescut pentru științele naturale, pentru popularizarea cunoștințelor științifice și pentru reorganizarea învățământului. Trăind într-o lume a lor și guvernând ca despoți luminați, fanarioții și-au asumat un pragmatism politic, al cărui obiectiv

principal era binele comun²⁷. În pas cu gândirea europeană a timpului lor, ei păstrează legătura cu trecutul de la care se revendică prin ortodoxie. "Burghezul francez este *honnête homme* fără a fi și creștin, în timp ce pentru un *honnête homme* balcanic [...] creștinismul însoțește celelalte componente ale vieții burgheze"²⁸.

Dacă în Europa occidentală, filosofii formau un grup special de intelectuali, în sud-estul Europei filosofia era chemată să joace un rol în justificarea activității politice și sociale²⁹. Faptului concret de guvernare i se găsește, în hrisoavele domnilor fanarioți din Țara Românească și Moldova, o semnificație mai profundă, fie prin raportare la îndatoririle unui *princeps optimus*, fie prin raportare la îndatoririle supușilor față de domn, de statul și colectivitatea socială în mijlocul căreia trăiau. Alături de encomii, actele domnești vor să acrediteze imaginea guvernării ideale pe care ar reprezenta-o domniile fanariote³⁰. Dezvoltarea acestei imagini, mai cu seamă după 1775, nu este deloc întâmplătoare. În cursul războiului ruso-turc din 1768-1774, prin memorii adresate marilor imperii, românii puseseră sub semnul întrebării sistemul guvernării prin domni trimiși de la Constantinopol. "Imediat după acest moment, actele oficiale ale domnilor fanarioți încep să aibă preambule mai ample și mai variate, cu expuneri de motive și considerații asupra îndatoririlor domnului și ale supușilor. [...] Îndatoririle de om politic ale domnului au nevoie acum de o subliniere mai pregnantă decât cele de bun creștin"³¹. Chiar dacă uneori domnul poate declara că ceea ce aduce folos și mângâiere "norodului politic" este mai plăcut lui Dumnezeu decât evlavie³², așezămintele și instituțiile cu vocație socială îi oferă acestuia terenul ideal, prin juxtapunerea neforțată a bunei guvernări (*oblăduiri*), atentă la nevoile tuturor supușilor și a virtuților creștine ale domnului, a cărui racordare și adaptare la tradiție este astfel permanentă.

În agitatul și traumatizantul răstimp care vede conturându-se primele gesturi relativ coerente în ordinea asistării săracului,

²⁷ ROXANI D. ARGYROPOULOS, "Modifications du mode de vie et le rôle des mentalités dans les Balkans (XVIIIe - XIXe siècles)", în *Études Balcaniques*, nr. 1, 1991, pp. 54-55.

²⁸ *Ibidem*, p. 55.

²⁹ *Ibidem*, p. 59.

³⁰ EMANUELA POPESCU-MIHUȚ, *Ideologie politică și propagandă în actele cancelariilor domnești din Țările Române (1775-1821)*, în *Sud-Estul European în vremea Revoluției Franceze. Stări de spirit, reacții, confluențe*, coord. ALEXANDRU DUȚU, București, 1994, p. 74.

³¹ *Ibidem*, pp. 75-76.

³² *Apud Ibidem*, p. 81.

generozitatea principilor fanarioți nu reprezintă probabil numai adoptarea unei mode, deși cosmopolitismul acestora poate da seamă pentru reala lor permeabilitate la ideile unui secol cu adevărat pasionat de discursul filantropic. Ca justificare, atenția acordată săracului rămâne preponderent în sfera sentimentului religios. Numai că religiozitatea domnului are importante valențe politice. Referindu-se la mila pe care orice creștin trebuie să o simtă și la pomana pe care acesta este dator să o facă, ctitorul princiar al spitalului de la Dudești considera că "de vreme dară ce nu pot toți această creștinească datorie să o săvârșească fieșcare în parte, tovărășia cea politicească prin mijlocul spitalurilor împlinesce în obște această lipsă"³³. Căci în situații excepționale (în vreme de ciumă de exemplu) "și filosofia se biruesce de învățătura evanghelicească, căci filosofia învață a protimisi nescine mai mult apărarea sa decât aproapei său". Între laic și religios, între civic și creștinesc, între modernitate și tradiție *mila*, care nu circumscrie numai sentimentul caritabil, ci și gestul *miluirii* (al participării efective), poartă o deosebită încărcătură politică. La nivel princiar, "mila este un element care consolidează solidaritatea socială, evidențiind grija pentru supuși a celui puternic"³⁴. Stabilitatea domniei și implicit a societății este asigurată de permanenta comunicare între pietatea prințului, care-l păstrează curat în fața lui Dumnezeu și mila sa față de supuși (relația semantică dintre *piété* și *pitié*, derivate din *piestas*)³⁵.

Figură esențială a întregului eșafodaj politic și social din Țările Române, domnul apare drept izvor legiuit al carității private organizate și inițiator cert al primelor instituții de binefacere. În cazul ctitoriilor, biserica acordă calitatea de ctitor, dar domnul autorizează funcționarea însăși a ctitoriei, prin întărirea actului fondator sau prin confirmări succesive, la schimbarea domnilor. Această practică se subsumează termenului generic de *milă*, îl include pe domn în rândul ctitorilor și anulează caracterul privat al ctitoriei. Chiar atunci când este afirmat și recunoscut primatul competenței bisericii în materie de asistență, domnul nu se sfiește să recomande, uneori în termeni de o duritate aproape ireverențioasă, comportamentul pe care aceasta trebuie să-l adopte față de săraci. Nu în ultimul rând, domnul ctitorește efectiv așezăminte de binefacere și pune în ființă instituții destinate săracilor.

³³ V. A. URECHIA, *Istoria Românilor*, tom VI, București, 1893, pp. 725-735, doc. din 1 iulie 1796.

³⁴ ALEXANDRU DUȚU, "Mila și filosofia socială", în *Dilema*, an III, nr. 108, 3-9 februarie 1995, p. 6.

³⁵ Idem, "Tradiția în gândirea politică românească", în *Polis*, vol. 3, nr. 3-4, 1996, p. 89.

De asemenea, el este izvorul actului legislativ, al normei în general, care prescrie comportamentul societății față de sărac și al săracului față de societate. Gestul individual al ajutorării aproapelui este dublat, este acoperit de competența atotcuprinzătoare a domniei.

Implicarea domniei în normarea și în articularea atitudinii puterii față de sărăcie răspunde exigenței asigurării stabilității sociale. Aceasta trece prin câteva coordonate fundamentale, care racordează ideile sociale românești la principiile moderne ale asistării săracului: interzicerea cerșitului și a vagabondajului, obligativitatea muncii pentru toate persoanele valide, capabile să presteze o activitate în folosul propriu și al comunității, organizarea instrucției gratuite pentru copiii săraci, ca mijloc de combatere a sărăciei, acordarea de ajutoare numai aceluia cu adevărat incapabili de muncă. Aplicate în practică, aceste idei general valabile în epocă, la vremea de care ne ocupăm, au suferit o seamă de corecții impuse de caracteristicile societății românești. Cea mai importantă ni se pare a fi acordarea și ierarhizarea ajutorului în funcție de statutul social al solicitantului și implicarea efectivă a domniei numai în susținerea sărăciților a căror origine socială le făcea imposibilă afișarea publică a sărăciei.

Față de cerșetor și de săracul popular, interesul domniei este de natură pregnant polițienească. La 1766, proiectul de cod redactat în limba greacă, în Țara Românească, de juristul Mihail Fotino introducea obligativitatea muncii pentru persoanele valide, fondată pe criteriul utilității sociale și admitea cerșitului public numai în cazul bătrânilor și al infirmilor³⁶. În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, domniile munteni mai cu seamă încep să ia o serie de măsuri concrete împotriva cerșetorilor din stradă. Din 1780, prin hotărâri care se succed aproape anual până la sfârșitul secolului, este interzis cerșitul în spațiul public, iar protagoniștii săi sunt trimiși la muncă (prin grija *marei agă*), fără ca domnul să se preocupe (cu mici excepții) de organizarea utilizării acestei forțe de muncă. Cerșetorul legitim (bătrân, bolnav, estropiat) devine pensionar al unui spital-azil, gravitând adesea în jurul unei mănăstiri sau este repartizat efectiv de domnie la una din mănăstirile țării. Spitalele pentru săraci bolnavi sunt la rândul lor, inovații ale secolului al XVIII-lea (Colțea, Sfântul Spiridon, Sfântul Pantelimon) sau ale începutului de secol XIX (Filantropia). Veniturile cu care domniile miluiesc mănăstirile protagoniste ale operei de binefacere (în primul rând cele care adăpostesc în incinta lor mai sus pomenitele *spitaluri ale săracilor bolnavi*) provin din *cămara* sa (vămi, ocne, vinărici, etc.) și trimit astfel la persoana particulară a domnului.

³⁶ MIHAIL FOTINO, *Nomikon Proheiron*, Pan. I. Zepos (ed.), Atena, 1959, p. 173.

Săracul provenit din categorii sociale cu oarecare stare sau chiar bogate se bucură de un statut privilegiat. Prin scutiri fiscale și ajutoare bănești, de la vistierie sau de la instituția denumită *Cutia Milelor*, el pare să fie asumat de domnie ca stat. *Cutia Milelor* fusese înființată probabil la 1775, sub autoritatea unui departament mai cuprinzător intitulat *Departamentul (Vornicia) Obștirii*, în sarcina căruia mai cădeau îngrijirea școlilor țării, supravegherea *Orfanotrofiei*, destinată adăpostirii și creșterii copiilor orfani (abandonați) foarte săraci, supravegherea tutorilor legali, care administrau moștenirile minorilor orfani, rezolvarea problemelor edilitare și de aprovizionare cu apă și alimente ale Bucureștilor și Iașilor. În chiar actul de organizare al *Cutiei*, beneficiarii ei sunt enumerați după cum urmează: "Întâi de iaste vreun obraz scăpătat și-i iaste rușine a cere, de iaste vreo fată de boieriu în vârstă și are trebuință de ajutoriu spre căsătoritu, de iaste vreun obraz de cinste închis pentru datorie și nu are altă nădejde de a scăpa, de iaste vreun strein scăpat din primejdiile mării sau din vreo pâra și au alergat la mila creștinilor de aici și de iate cinevași care are copii robiți și soția și cere milostenie spre mântuirea acestor suflete, de sânt femei văduve care nu pot să umble să ceară [...] și pentru alți săraci"³⁷. Veniturile *Cutiei* proveneau din taxe speciale plătite de diferitele categorii de supuși ai domnului (dregători și slujbași, arendași ai diferitelor venituri ale cămării sau ale vistieriei, negustori și meșteșugari, clerici, înalți prelați sau simplii locuitori obligați să înscrie *Cutia* între beneficiarii lor testamentari, etc.), conferind finanțării sistemului de pensii și de ajutoare pe care aceasta îl instituie, un caracter public. Putem bănui că, dincolo de efectul benefic imediat pe care stipendiile oferite de *Cutie* îl vor fi avut pentru beneficiarii lor, ele încercau și să evite declasarea acestora. Mănuirea direct proporțională cu rangul și originea solicitanților, efortul de a masca imposibilitatea asigurării unui nivel de trai conform standardului grupului social de origine, din resurse proprii, înzestrarea fetelor scăpătate, de asemenea în funcție de originea lor socială, sunt tot atât de modalități de a prezerva statutul social al celor la care ele se referă. Aceeași valoare o au și supravegherea, printr-un departament special al autorității politice, a modului de administrare a averilor orfanilor, respectiv instituirea tutelei asupra tinerilor boieri risipitori, prin *Epitropia Sărmanilor Evgheniți*. Stabilitatea domniei înseamnă stabilitatea societății. Iar aceasta trece nu numai prin îndepărtarea săracului din spațiul public sau prin izolarea sa în spitale și mănăstiri, ci și prin evitarea unor posibil periculoase, prin acumulare, reșezări sociale.

³⁷ Arhivele Naționale, București, fond "Manuscrise", mss. 1, ff. 54-55.

Organizarea și funcționarea primelor așezăminte și instituții de binefacere românești din secolul al XVIII-lea (spitalele pentru săraci bolnavi și străini, *Cutia Milelor, Orfanotrofia*) vor fi recunoscute și reglementate de *Regulamentele Organice* (primele texte românești cu valoare constituțională), astfel încât nu ni se pare deplasat să le considerăm embrionul asistenței sociale moderne de la noi.

Spitalele, școlile publice și casele făcătoare de bine și de folos obștească cădeau, conform *Regulamentului Organic al Valahiei*, în sarcina *Ministrului Trebilor din Lăuntru*, dar încă din 1831 ele au fost transferate *Logofeții Trebilor Bisericești*³⁸. În Moldova, în schimb, ele alcătuiesc subiectul anexei D¹, *Despre casăle obștești*³⁹. Cele opt *case de faciri de bine sau de folosință obștească*, Casa Milelor, a copiilor aflați, a spitalului Sfântul Spiridon, a doctorilor, a școlii publice de la Trei Ierarhi și a seminarului de la Socola, a apelor și a podurilor din Iași erau puse sub supravegherea unui Comitet Central, alcătuit din epitropiile deja în ființă, care vor continua să administreze fiecare casă deosebit, dar în acord cu toate celelalte. Bugetele caselor erau supuse aprobării *Obșteștii Obicinuite Adunări*, iar veniturile acestora proveneau din administrarea (scoasă la licitație) a averilor lor nemișcătoare și din bani de la bugetul statului. *Casa Milelor* era destinată ajutorului *familiilor scăpătate*, "luând însă în băgare de seamă starea ce au putut avea în soțietate mai înainte"⁴⁰. Veniturile *Căsei Milelor* erau considerate cheltuieli ale statului și înscrise ca atare în bugetul acestuia; capitolul destinat *cheltuielilor statului* prevede un buget de 100000 lei anual, pentru "ajutorul familiilor sărace, a cerșătorilor și neputincioșilor ce nu să vor mai îngădui pe uliță"⁴¹. Interdicția privind cerșetoria și vagabondajul reapare în secțiunea referitoare la *orășăneasca poliție*: "aceștie (săracii și cerșetorii, n.n.) nu se vor mai îngădui pe uliță, iar acei nesupuși dovedindu-se de vagabonzi, se vor îndatora de către agie a se supune la o breaslă folositoare ce ș'ar alege"⁴².

Aceleași cheltuieli sociale apar și în bugetul Valahiei: seminariile din București și Craiova, școlile publice din București și din celelalte orașe, pensii pentru văduvele ale căror bărbați avuseseră un rang oarecare sau pentru *văduve și alte obraze*, cum se obișnuise și în trecut, mili ce se împart la săraci în zile mari ale anului, după un obicei

³⁸ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, Paul Negulescu, George Alexianu (ed.), București, 1944, p. 69.

³⁹ *Ibidem*, pp. 223-231.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 225.

⁴¹ *Ibidem*, p. 190.

⁴² *Ibidem*, p. 249.

întotdeauna păzit, *cheltuiala tuturor cerșătorilor carii să vor așăza la un loc, orfanotrofia* din București, bani pentru trei spitale (unul în București, unul în Craiova și altul într-un al treilea oraș ce se va hotărâ ulterior)⁴³. Ediția din 1847, menține o anumită contribuție a statului la aceste cheltuieli, dar precizează că restul banilor necesari se vor plăti din *Casa Centrală a Mitropoliei*⁴⁴. Încercarea de a asocia biserica finanțării operei de binefacere nu fusese străină nici ediției din 1831 a *Regulamentului Valahiei*, care prevedea că "Mitropolia, episcopiile, toate mănăstirile închinată la cele străine sau neînchinată, vor contribui la cheltuielile statului pentru așăzări publice și pentru faceri de bine [...] precum se va hotărâ" (cu excepția Colței și a Pantelimonului ale căror venituri fuseseră deja destinate de ctitori pentru întreținerea respectivelor spitale)⁴⁵.

Regulamentele Organice dădeau statut legal scutirilor fiscale de care, cutumiar sau prin acte domnești cu relevanță individuală, se bucuraseră văduvele sărace, infirmii, bătrânii⁴⁶ și hotărau înființarea unor rezerve publice de hrană, pentru ajutorarea populației în caz de calamitate⁴⁷. Pentru cei care slujiseră statul un mare număr de ani și pentru cei ce se îmbolnăviseră sau pentru văduvele și copiii celor care muriseră în slujba țării, *Regulamentele* instituiau sistemul de pensii⁴⁸.

În ceea ce privește cele trei spitale bucureștene, Colțea, Pantelimonul și Filantropia, tutelate (din 2 aprilie 1832) de *Eforia Spitalelor*, dar administrate separat conform actelor lor fondatoare, ele au funcționat astfel până la 1847. În acest an, Gheorghe Bibescu desființa administrațiile separate ale primelor trei fundații, punea sub controlul *Eforiei* toate spitalele din țară și îi dădea acesteia o organizare cu caracter de instituție de stat, în care domnul aproba bugetul, iar cheltuielile erau supuse aceluiași control ca și cheltuielile statului. Abia prin legea din 16 octombrie 1864, *Eforia* (devenită *Eforia Spitalelor Civile*) se constituie cu un patrimoniu distinct de patrimoniul statului, cu caracter de instituție de utilitate publică. Bugetul său era supus votului Adunării Deputaților, ca și bugetul statului, iar administrarea bunurilor sale se făcea după normele de administrare a bunurilor statului, cu aplicarea legii contabilității publice sub controlul Curții de Conturi⁴⁹.

⁴³ *Ibidem*, pp. 17–18.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 18, nota 3.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 33.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 30, respectiv 194.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 77, respectiv 275.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 17, respectiv 219.

⁴⁹ *Eforia Spitalelor Civile. Acte de fundațiune și regulamente*, București, 1892, pp. 11 și urm.

Revenind la aspectele comparative în a căror cheie a fost construit acest studiu, credem că modelul românesc de asistență, cel puțin la începuturile existenței sale, se poate defini în maniera următoare. Măsurile și inițiativele domnilor, principalii responsabili ai coerentizării și eficientizării binefacerii, dau seamă de etatismul (paternalismul chiar) unei autorități politice tributare modelului sud-est european și constantinopolitan de putere, dar și discursului filantropic continental. Justificările religioase ale darului făcut într-un fel sau altul săracilor persistă până târziu, la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar în mod real și constant principala preocupare a autorităților rămâne prezervarea echilibrului social prin lupta împotriva declasărilor antrenate de sărăcire și prin preocupările pentru asanarea, igienizarea și ordonarea spațiului public.

În afara instituțiilor pregnant legate de stat (și de domnie), pe parcursul secolului al XIX-lea au apărut și au funcționat așezăminte de binefacere rezultate din inițiativa privată și având o componentă filantropică evidentă⁵⁰. Trebuie, de asemenea, să spunem că și biserica și-a continuat, evident, opera de binefacere care, o dată cu laicizarea instituțiilor statului, și-a conturat și urmat propriul drum.

⁵⁰ MIHAELA LAMBRU, *Asistența socială în România. Două secole de evoluție instituțională*, în *Sărăcie și asistență socială în spațiul românesc (sec. XVIII–XX)*, coord. LIGIA LIVADĂ-CADESCHI, Colegiul Noua Europă, București, 2002, p. 66.